

ФІЛОСОФІЯ КАНТА І ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

Виступи

KANTIAN PHILOSOPHY AND THE CHALLENGES OF MODERNITY

Speeches

<https://doi.org/10.15407/fd2024.02.100>
УДК 141

Марія КУЛТАЄВА, член-кореспондент НАПН України,
докторка філософських наук, професорка,
завідувачка кафедри філософії,
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди,
61002, Харків, вул. Алчевських, 29
<https://orcid.org/0000-0002-0603-0986>

ПРОСВІТНИЦТВО: ФОРМУЛА КАНТА І СУЧАСНІ НАРАТИВИ (ДРУГЕ І ТРЕТЄ ПРОСВІТНИЦТВО)¹

У сучасних соціокультурних та політичних контекстах актуальність ідеології Просвітництва, збагаченої філософією та методологією Імануеля Канта, посилюється. Великий філософ відзначав важливість розрізнення між ілюзіями та реальними перспективами, завдяки чому філософ зробив великий внесок у формування сучасного секулярного суспільства, наголошуючи роль розуму та друкованої літератури. Кантова філософія стала вершиною та водночас ревізією Просвітництва, позбавляючи його ілюзій, а його концепції та формулювання категоричних імперативів досі відіграють важливу роль у розвитку сучасного суспільства. Оцінювання Канта та його ідей в контексті цифрової епохи відкриває нові можливості для розуміння його внеску в сучасну філософію. Еволюція просвітницьких ідей у його філософії по-

---

¹ Цей текст публікується на знак пошани до видатної української філософині та науковиці світового рівня Марії Култаєвої, чие життя обірвалось під жахливими обстрілами Харкова, що позбавило нас безцінної можливості почути її виступ на міжнародній конференції «Філософія Канта і виклики сучасності».

Цитування: Култаєва, М. (2024). Просвітництво: формула Канта і сучасні наративи (Друге і Третє Просвітництво). *Філософська думка*, 1, 100—104. <https://doi.org/10.15407/fd2024.02.100>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

казує його як визначного «архітектора Просвітництва», виявляючи головні тенденції його розвитку та патології, що можуть виникнути в процесі їх реалізації.

Ключові слова: Імануель Кант, Просвітництво, практична філософія, розум, людина.

Необхідність розрізнення між багатообіцяльними просвітницькими ілюзіями та реальними перспективами, які відкриває ідеологія Просвітництва, не тільки не втратила своєї актуальності в сучасних соціокультурних і політичних контекстах, а навпаки посилила свій імперативний характер. На методологічну і практичну принциповість такого розрізнення першим звернув увагу Кант. У тій чи іншій формі нагадування про нього присутнє ледь не в усіх творах великого філософа, ідеї якого сприяли консолідації європейського людства на засадах свободи, справедливості, рівності та, найголовніше, розуму.

Життєтворчість Канта, його світоглядна позиція та філософські ідеї утворюють цілісність навіть уже на стартовій позиції, коли філософ тільки починав студії у Кенігсберзькому університеті (див. детальніше: Sloterdijk, 2011: 64-65). Там відбувся його інтелектуальний прорив з напівфеодального суспільства у простір свободи, де розгортався процес формування секулярного суспільства із застосуванням медійних можливостей друкованої літератури — наукової, науково-популярної та художньої. Усіма цими жанрами, як відомо, володіли французькі просвітники, які надихали Канта, але не в сенсі запрошення до наслідування, а радше надаючи привід до полеміки, а в перспективі й поштовх до перевернення. Отже, Кантові праці можна вважати вершиною Просвітництва і водночас його ревізією, відходом від ілюзій та старих теологічних міфологем, прихованих під шатами секулярності. Тогочасні соціокультурні та політичні контексти впливали на зміст кантівських закидів у бік своїх майже однодумців, адже він вбачав завдання Просвітництва дещо в іншій площині — як взаємозумовленість становлення громадянського суспільства у політичному розумінні та формування здатності розумної автономної людини бути репрезентантом людства. Петер Слотердайк звертає увагу на той факт, що становлення Канта як філософа водночас припадає на «золотий вік ери Гутенберга», бо в цих контекстах Кантові вдалось показати, як «самостійне читання, дароване Реформацією, еволюціонувало у самостійне мислення ідеалістичної класики» (Sloterdijk, 2011: S. 66).

Імпульси, що надходять з філософії Канта, висвітлюють патології й сьогодення, бо здатність самостійного мислення зникає з руйнацією як чистого, так і практичного розуму, а судження втрачає свою силу, стає придатним хіба що до висловлювань у коментарях. Про занепокоєність цим станом свідчать спроби «критики диджитального розуму» (Nemel, 2020) та «критики диджитальної нерозумності» (Eckold, 2022).

Метою цього повідомлення є експлікація деяких аспектів кантівської практичної філософії, які визначили напрямок трансформації ідей Просвітництва XVIII століття у XX столітті та на початку XXI, бо вони залишилися релевантними також і в цих ускладнених соціокультурних контекстах. У цих трьох контекстуальних просторах важливу роль відіграє медійна складова. У Першому

Просвітництві вона, мабуть, найсильніша, бо містить ущільнену програму удосконалення людства, яка з певними деформаціями зберігається у Другому Просвітництві з притаманною йому екранною культурою як масовою культурою зображення. Так само й у Третньому Просвітництві з його тенденцією просування інструментального розуму в усі царини суспільного життя як у локальному, так і в глобальному вимірі. Кант є охоронцем недоторканного ядра Просвітництва, яке він дбайливо очищав від ілюзій і нової міфотворчості. Передусім це стосується секулярної версії релігійного міфу про створення «нової людини» силами науки, освіти та виховання, який упродовж тривалого часу був живильною силою комуністичної ідеології. Кант позбавляє ці міфи патетики нової просвітницької релігії й повертає їх у площину реальності, встановлюючи межі їхньої валідності. Концепт «межа» (*Grenze*) є також принциповим і у функціональному сенсі як для теоретичних кантівських побудов, так і для практичних, бо її встановлення порушує питання про справжні умови реалізації просвітницьких ідей.

Скориставшись метафорою Макса Вебера про «розчаклування світу», можна стверджувати, що Кант послідовно здійснював розчаклування водночас розуму та людини у їх просвітницькій інтерпретації. Так, відповідаючи на питання «що таке Просвітництво», він особливо наголошував, що воно має процесуальний характер, бо це «вихід людини зі стану неповноліття із власної провини» (Kant, 1998c: S. 53). Вже у цій афористично стислій дефініції міститься повідомлення про стан сучасної йому людини, а найголовніше — про шляхи її виходу з такого стану. Для цього він пропонує поєднати дві опції, а саме: людства та людини, тобто здійснити сходження від абстрактного до конкретного, але не зупинитися на цьому, а показати їхній генетичний взаємозв'язок. Кантівська людина, як зазначає Слотердайк, є передусім представником роду, наділеного розумом, і саме тому виступає репрезентантом людства. Сенс Кантового категоричного імперативу полягає у тому, щоб людина орієнтиром своїх дій обирала саме таку максиму, яка могла би бути загальним законом (*ein allgemeines Gesetz*). Адже саме це робить людину представником розумної світової спільноти, до того ж, на думку Канта, цей імператив закликає волю індивіда до самообмеження, бо всі люди, як присутні, так і відсутні, є для неї самоціллю, а не підручним засобом (Kant, 1998a: S. 67). Навчати цього, за Кантом, мають філософи, «вчителі мудрості», але з дещо іншим розміщенням акцентів, ніж це було за античності. Цілковито дусі просвітників він характеризує їх як «майстрів у справі знання про мудрість», керуючись настановами морального закону (Kant, 1998b: SS. 236—237). Філософія у Канта набуває статусу інституції, що відповідає за те, щоб розумні істоти, себто люди, жили та діяли розумно. Саме цим кантівська філософсько-виховна позиція відрізняється від поширених у XVIII столітті утопій педагогічних провінцій, замкнених на собі. При цьому Кант першим порушує питання про культуру розуму, а відтак і про культуру свободи (Kant, 1998c: SS. 55, 57).

Категоричний та практичний імперативи Канта у рамках Другого Просвітництва зазнають критики з боку авторів «Діалектики Просвітництва» Теодора Адорно і Макса Горкгаймера, чії дослідження присвячені амбівалентності про-

світницьких ідей. Повертаючись до їхньої критики Канта, треба зазначити, що кантівські ідеї та майже весь поняттєвий ряд його практичної філософії визнають хибними за начебто приховані тоталітарні смисли (Adorno, Horkheimer, 1987: SS. 124—125). Щоправда, роблять це у контекстах масової культури та критики занепаду освіти й культури. Але кантівський начерк «До вічного миру» залишається орієнтиром пацифістських рухів 60-х років минулого століття. Макс Горкгаймер завершує доповідь, присвячену 150-річчю Канта, віршем відомого німецького філософа і соціолога Карла Крауса, написаним у 1918-му: «Крізь світову пожежу сяє діамант / До вічного миру. Імануель Кант!» (Horkheimer, 1985: S. 42).

Почасти ці сюжетні лінії зберігаються і в наративах Третього Просвітництва, де інколи сам Кант постає хіба що не антисемітом та расистом. Утім, це тільки припущення, не підкріплені фактологічним матеріалом. Але модель пояснення таких закидів є дещо іншою. Як зазначає відомий соціолог Гартмут Роза, постіндустріальні суспільства перетворюються на ірраціональні, дедалі більше демонструють агресивне ставлення до світу» (Rosa, 2022: SS. 37, 40). У цих контекстах здійснюється реінтерпретація положень начерку Канта «До вічного миру». Проте найважливішою проблемою Третього Просвітництва залишається дослідження функційного потенціалу цифрового розуму, або за кантівською термінологією, визначення межі його дії; це саме можна сказати і про штучний інтелект. На думку Ульриха Гемеля, зараз найважливішим питанням є обґрунтування можливості «цифрової гуманності» (Hemel, 2020: S. 336). Це завдання поділяє, напевне, уся світова філософська спільнота, звертаючись за порадою до Канта.

У підсумку можна зазначити, що філософська інтуїція Канта не тільки сприяла визначенню потенційних патологій та деформацій просвітницьких ідей, а й передбачила головні тенденції їхньої еволюції.

ДЖЕРЕЛА / REFERENCES

- Adorno, Th., Horkheimer, M. (1987). *Dialektik der Aufklärung*. In: M. Horkheimer, *Gesammelte Schriften*. Frankfurt am Main: Fischer. Bd. 5, SS. 13-238.
- Eckold, M. (2022). *Kritik der digitalen Unvernünftigkeit. Warum unsere Gesellschaft auseinander knallt*. München; Wien: Carl Auer Verlag.
- Hampe, M. (2018). *Die dritte Aufklärung*. Berlin: Nicolai.
- Hemel, U. (2020). *Kritik der digitalen Vernunft*. Freiburg; Basel; Wien.
- Horkheimer, M. (1985). Kants Philosophie und die Aufklärung. In: M. Horkheimer, *Gesammelte Schriften*. Frankfurt am Main. Bd. 7, SS. 160-172.
- Kant, I. (1998a). Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. In: I. Kant, *Werke in sechs Bänden*. (Bd. IV, SS. 11-102). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Kant, I. (1998b). Kritik der praktischen Vernunft. In: I. Kant, *Werke in sechs Bänden* (Bd. IV, SS. 107-302). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Kant, I. (1998c). Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung? In: I. Kant, *Werke in sechs Bänden* (Bd. VI, SS. 53-61). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Hartmut, R. (2022). *Demokratie braucht Religion*. München; Wien: Kösel.
- Sloterdijk, P. (2011). Kant. In: P. Sloterdijk, *Philosophische Temperamente* (SS. 64-69). München: Random House.

Одержано / Received 14.05.2024

[Mariia KULTAIEVA], Corresponding Member of the NAPS of Ukraine,
Doctor of Science in Philosophy, Professor,
Head of the Department of Philosophy,
H.S. Skovoroda National Pedagogical University,
2, Alchevski St., Kharkiv, 61002
<https://orcid.org/0000-0002-0603-0986>

THE ENLIGHTENMENT: KANT'S FORMULA AND MODERN
NARRATIVES (SECOND AND THIRD ENLIGHTENMENT)

This text is published as a sign of respect to the outstanding Ukrainian philosopher and world-class scientist Mariia Kulthaieva, whose life was cut short under the terrible shelling of Kharkiv which deprived us of the invaluable opportunity to hear her speech at the international conference «Kant's Philosophy and the Challenges of Modernity».

In modern socio-cultural and political contexts, the relevance of the Enlightenment ideology, enriched by the philosophy and methodology of Immanuel Kant, is increasing. The great philosopher noted the importance of distinguishing between illusions and real perspectives, thanks to which the philosopher made a great contribution to the formation of modern secular society, emphasizing the role of reason and printed literature. Kantian philosophy became the pinnacle and at the same time a revision of the Enlightenment, ridding it of illusions, and his concepts and formulation of categorical imperatives still play an important role in the development of modern society. An assessment of Kant and his ideas in the context of the digital age opens up new possibilities for understanding his contribution to modern philosophy. The evolution of Enlightenment ideas in Kant's philosophy shows him as a prominent «architect of the Enlightenment», defining the main trends of the development of Enlightenment ideas and revealing the pathologies of the Modern world that may arise in their implementation.

Keywords: *Immanuel Kant, Enlightenment, practical philosophy, reason, human.*